

Թողունք Ազգային Ժողովոց մէջ զանազան խնդրոց վրայ ըրած ատենաբանութիւններն, որք հաճութեամբ լսուած են, այլ յիշեցնելու ուղղակի ժողովրդեան սրտին հետ խօսած՝ այն ուղեւորական տպաւորութիւններն, զորս Ս. Խաչէ վարժարանին կից՝ լսարանին մէջ ունեցրելու բախտն ունեցած է ընտրելագոյն խուռն բազմութեան հետ, սոյն տողերն ծրարողը:

Կ. Պոլիս

Ա. Յ. ԱՅՂԱՅԵԱՆ

Ի Ն Զ ՈՒ Ր Ա Ն Ա Վ Ա Ն

ԱՐԳԻ ԼՆՃԱՐԱՄԳԻՏԻԹԻՒՆԸ

(Ըրարականութիւն)

Լեզուակազմութեան երրորդ ծելը:

Հարկաւորութիւն, կամ հարկաւոր լեզուներ:

3. Հայերէն լեզուականութիւնը: «Լեզուականութիւնը լեզուական իրաւունք տայ լեզուազէտ ընթերցողին յուսալու, որնորանոր լեզուներու՝ որոնք ի մի խմբուած են հայ գրչին տակ, ընթացքը պիտի պարզուի այս հաստատման տակ: Բայց չէ՛: Բայց ի հայերէնէ՛ն՝ ուրիշ լեզու առ այժմ չենք ճանչնար այս խմբին տակ: Եւսիս իսկ հայերէնն հազիւ վերջէ ժամանակներս կրցաւ հնգերկուցական շղթային մէջ զգույն մը դրաւել՝ իբր իրեն սեպհականութիւն: Դ՛ի՛ Լազարէի եւ Ֆր. Միւլլերի յագուածներով ու գրքերով գրեթէ հաստատուած էր հայերէնի երանեան լեզուանքին իրաւորելը: Թէպէտ Լասսէն՝ ապացուցանել կը շանար որ՝ առանձինն հայերէն — փոքրամասնական — իրաւունք չէր ունէր, բայց զուգույնները զօրաւոր չէին, եւ երկրորդ՝ իրմէ ալ յառաջ Պլատերմանէ՛ր, Վինգիլմանի՛ն, Սպիգելի՛ն, եւսոյն յագուածներով գրեթէ ապացուցուած կը համարուէր հայերէնի երանեան լեզու ըլլալը: Զարմանք չէր, որովհետեւ

հայերէնի վրայ տեսնուած երանեանները քիչ շատ որոշ եւ ապահով էին. բայց հարկ էր միտ դրուել, թէ քանի որ այս ամէն նշանները հայերէնի իւրաքանչիւր բառին վրայ չեն նշմարուիր, եւ երկրորդ. յառաջ՝ բերուած օրինակները քանի որ իրական նշաններ ունին փոխառութիւնըլլալու, կրնանային գիտնուիլ ըլլալ... Պրոֆ. Հիւրշմանի վեհապահեալ էր այս մեծ գիւտը, որ իւր մէկ յագուածով՝, բարորդին շոր հարկին բացառ հայերէնի համեմատական լեզուագիտութեան, եւ քրնուութիւններն այս ուղղութեամբ շարունակուեցան: Իւր վերջին հրատարակութեան մէջ՝ ամփոփեց իւր քննութեանց արդիւնքը, զատելով ընդի հայերէն բառերը փոխառութիւններն (պարսկ. ասորերէն, յունարէն եւ անասոյց ծագում ունեցող փոխառութիւններէն), սկսաւ ընդի հայերէն բառերու վրայ խաղարկել հայնական ու ձեւախօսական օրէնքները: Mutatis mutandis՝ դրուած է հաստատուն հիմ մը հայերէնի ձայնախօսական ու բառական քննութեանց, սակայն պէտք չէ մոռնալ որ այս քննութիւնները կը դառնան միայն եւ միայն Ե. դարէն սկսեալ մեզի հասած գաւառ հայերէնի վրայ: Գաւառական բարբառներու հետազոտութիւնն ալ — քանի ջարդ — մինչեւ Ե. դար կրնան հասցընել զմեզ, բայց ոչ աւելի յառաջ:

Ուրեմն հայերէնը կը ծանչնայ Ե. դարէն, բայց անկէ յառաջ ինչ կը խօսենի հայերը. բնական է հայերէն մը, բայց ինչպիսի հայերէն, չենք գիտեր: Ուրաքուրուներու, Աւսիի կամ Տապեան տարանաբանութիւնները մեզի ծանօթ հայերէն օրէնքներով կարգաւ ու մեկնել ի զուր աշխատութիւն է, եւ ոչ ենթադրութեանց սահմանները կը ծանցեն: Մինչեւ հիմա կարգադրուածներու մէջ հայերէն Բառ չէ անգամ չկցցանք գտնուի, ի բաց առեալ լեզուական խոր կամ Բառ բառը, որ սակայն հայերէն բառի ձեւն ու նկարագիր չունի, հայերէնն ասով ալ վերնականապէս քննուած չէ, գիտ կան շատ մը տարօրինակ բառեր, որոնք փոխառեալ կամ բնիկ ըլլալու վիճին կը պայտն, բայց այժմէն կարելի չէ որոշ խօսք մ'ըսել, ունինք որ. աղաղաւորեմէ՛ն, որեմէ՛ն (հինգրկաւ. raoza, նպ. yōza, բայց

1 Zeitsch. der deutsch. Morgenl. Gesellsch. 1896
Հատ. 10, 364—388:

2 Գերթականութիւն հայերէն լեզուի, 1837:

3 Հայերէնի հիմունքն՝ արեւելեան լեզուագիտին մէջ,
1846:

4 Հուգոմարէ լեզուի քերականութիւն, 1856:

5 Ժամանակակից լեզուագիտաց մէջ ընկալեալ շնմարտութիւն էր այս: Ժան Դե Երանեան լեզուի յատկանշան (Recherches sur la formation d. l. langue arménienne եւսլի. Պարիս, 1871 (հրատ. E. Delaurier) էջ 11) կը համարուէր երանեան լեզուի մը յատկանշանքն՝ առնելով Boppէն (Vergl. Gram. d. Sanskrit, Zend, Armenisch, եւսլի. Բերլին, 1857—1861.) ու իր որ ստեղծիր իւր, հայերէնը միտ եւրոպական լեզուաց պէս, ունի h — ζ (!) — ա — միտ — սանիս. māsa(-) ակ. māhyā նպ. māš, հայ. միտ — սանիս. māšna — միսն, եւսլի. Բ) Սանիկրտի մէջ ԵՄՈՒ, լատ. ի մէջ ԵՈՒ, զանգ. ի մէջ

զՈՒ եւ պարսիկ չՈՒժ սկսած բառերը, հայերէնի մէջ ալ նշուպէս և սկզբնատուն ունին: Գ) Երանեան լեզուաց պէս՝ Հայերէն չ գրին՝ կը համապատասխանէ սանիսը. Ե) իսկ եւրոպական խմբին մէջ Ե, չ, Դ) Ս գրին կը համապատասխանէ երանեան խմբին եւ սանիսը. ի մէջ՝ նշուպէս Ե, իսկ յունարէնի եւ լատիններէնի մէջ՝ x, c, b) Սանիկ. ԸՄԻ Խարէն՝ ունինք հայերէնի ինչպէս նաեւ զանգերէնի մէջ, ԸՄ, եւսլի. ԸՄ:

6 Ueber die Stellung des Armenischen im Kreise der indog. Sprachen, Kuhn's Zeitschr. Հատ. 23, էջ 5—42 (1875):

7 Arm. Gram. I Arm. Etymologie, 575 էջ, Լայպցիգ, եւսլի. Ը:

8 Այս քերականութեան վրայ տես մեր երկու քննադատութիւններն ի շանք. Սանիկրտի 1896 Երանեան, էջ 182—184, եւ 1897 Օգոստ. 243—249.

9 Զոր Պատմ մեկնել կը ընտայ վեւ. alarch բառով, իսկ Jensen (Recueil XVIII. N. S. II, էջ 117)՝ որ գրով արագիկ զուրն մը նշմարելով իրականապէս պատկերաբանութեան

փոխառեալ յաւանէն է), նոյն իսկ Ասորացի բառեր՝ դեռ համոզեցուցին համակրութիւն ու մեկնութիւններ առած չեն, եւ դեռ հազարներ կը կազմեն այսպիսի բառեր։ Կան ուրիշ խումբ մը բառեր, որոնք նոր կանոնի մը գիւտիս կը սպասեն մեկնութիւն համար. ասոնց կարգէն որ բռնեալ, որոգայթ, եւ այլն։ Դրանքին (իբր արա-սեթ) վերջին մասը կը ծաննանք իբր հնդեւրոպ. *pedo = կեդի, ուստ. քյէ ծամբայ (եւ ոչ պրոկ. բռն կամ բռն բառէն)։ Բայց կը մնայ որ-զօղիւ պըրով՝ իբր որդի, սակայն ի հաստատութիւն չունինք վկայութիւն մը որ-ի = որդի նշանակութեամբ։ Եթէ գտնուի այս նշանակութիւնը, այն ատեն որդւոյթի ալ՝ զոր շատոնց արդէն մեկնած ենք իբր որ-ո-գայթ, կը գտնեն — թերեւս, բայց շատ գիտարար — իւր մեկնութիւնը։ Այս յատալ բերուած բոլոր բառերը դուրս կը մնան Հիւրըմարի քերականութենէն, եւ պատճառն է՝ գտնուած կանոններով մեկնութեան անկարելիութիւնը. ուրեմն կը մնայ դեռ շատ ասպարէզ այս մասին։ —

Եթէ գրաւոր լեզուին քննութեան հետ համեմատուի բարբառաբանութիւնը (գաւառական բարբառներու գիտութիւնը) աւելի յետեւալ կը գտնենք վերջինը, քանի մը բառ քննել, քանի մը բառ հաւաքել, ահաւասիկ մեր մէջ գաւառականներու գիտութիւնը։ Մասնական քննութիւններ ի հարկէ բացառութիւն կը կազմեն եւ վերջերս շատ կելուեր իտալարկութիւններ կ'ըլլան այս նկատմամբ, բայց գաւառաբարբառներու յորինուածականութիւնը քննութիւն կը պակսի դեռ։ Բայց ի Յովհ. Երզնկացւոյն յիշած 8 գաւառականներէն (Կործայր, Տայր, Սառան, Սպեր, Չորրորդ Հայր, Սիւնիք, Արցախ, Այրարատ) ունիք բնարական տեսութիւն մը՝ քննական քերականութեան, մէջ (էջ 161—223) իբր՝

Ա. միջին գաւ. Հայաստան (Աւան, Միջնադէպ եւն.) Բ. — Կոստանդ. Փարք Աօրա, Գ. արեւմտեան գաւ. Լեհաստան-Աւտեալ, Դ. արեւելեան գաւ. Ափսիսեան-Պարսկաստան. Կ. կը ձգուի Ռուսաստանէն մինչեւ Հնդկաստան եւայլն։

Այս 4 գաւառներն՝ ընդհանուր գծերով եւ իրենց քերականութեամբ իրարու հետ կը համեմատուին։ Այս 4 բաժանումները՝ քերականութեան

մէջ, այս վերջիններու հայերէն ըլլալը կը հետեւեցնեն. Բայց նախ որոշելը մեկնելու է, թէ ի՞նչ բառ է... Ի որ գրուած է շատ մը քիմականներու մոտադրութիւնը, բայց աճեն մեկնութիւն ցարգ ձեացան է անհասական. այսպէս ֆր. Միւլլերի «Sitzungsberichten d. phil. hist. Classe d. k. Akademie d. Wissensch. zu Wien, Հատ. 48, էջ 428, կը մտնէ իրաւամբ հնդկական agstvant ստուգաբանութիւն եւ կը մեկնէ աստեղ [հաստ-եղ] բառէն. ուրիշ անգամ ալ իբր աստեղ = efficeaciter producents. (I). Meillet (Revue critique XXX. էջ 22 — Սաստ = yazi(a)ta). Պատմութիւն (Ethnolog. Mittheilungen 1896, V 143 էջ մեկնէ Սաստան աստեղ = աստեղ եւ քաղաքի Աստառն... Երեքն ալ շատ անհասական։

Տ. Ժմով. «Չ. Ամսօր. ցիւն. էջ 214, հատ. 93։

տեսակետով շատ յարմար են, սակայն լեզուագիտական տեսակետով, իբր ներկայացուցիչ ձայնական օրինաց եւ հնչմանց եղանակաւորման հետ հակադէմ շոշափման գծերը։ Լեհաստանի մէջ, սեւալ՝ օրինակի ապագա, ձայնարանութեան մէջ իրարմէ այնպէս կը խոտորին, որ անհնարին է երկուքն իրարու կցել, ուր մնաց վանն ու Մուշը։

Յայտ ունենք որ վերջերս եղած փոփոխութիւն (օրինակ առնելով Սարգսեանը¹, Տոմանը², Պատկանեանը³, Հանուշի⁴ ու Մսերեանը⁵) ասան մեզի վերջապէս բաղաճառած յօրինուածական դատարարութիւնը, որուն համար օգտակար կը գտնենք փոքրիկ ծրարի մը։

Ա. Արեւմտեան Հայոց քարտուներ։

Կարին	Ջէլթուն
Երզնկայ	Սերաստիա
Մուշ	Եւգլիտա (Թոքաթ)
Աւան	Կիտորիա
Տիգրանակերտ	Ատան
Խարբերք	Կ. Պոլիս
Մարաշ	Եւայլն։

Բ. Արեւելեան Հայոց քարտուներ։

Կովկասեան ընդհանուր գաւառաբարբառներ	Կրաստիա
Կրաստիա	Կրիւս
Տիգրիս	Հուշա
Քաղնիք	Նախիջևան
Կարս	Եւայլն։

Գ. Եւրոպական հայ գաղթականութեան քարտուներ։

Ռուսմանիա (Ալաշխիս)
Հունգարիա
Լեհաստան եւայլն։

Այս գաւառաբարբառներէն քանի մը հատին վրայ պնանշելի երկախութիւններ հրատարակուած են, բայց որչափ քիչ են համեմատութեամբ ընդհանուրին։ Ամենէն ապահով եղանակը կը համարինք գրաբարին հետ համեմատութիւնը, որով բարբառաբանութիւն ալ հաստատուն հիմանց վրայ կը բարձրանայ։ Այս եղանակը գիւրդն է, վասն զի գրաբարի ձայնաբանութիւնը քիչ շատ արդէն սահմանաւորուած է ընդհանուր լեզուագիտութեան սահմանին մէջ՝ ինչպէս տեսանք։ Այս վերլուծական ծամբով՝ ապահով ենք որ պիտի լուսաւորուի գրաբարի շատ գաղտնիքներ։ Այսչափ

1 Ս. Սարգսեանց, Արաբիացի բարբառ. Ա. եւ Բ. Մատենա, 1883։
2 A. Tomsons, Linguistische Notizen aus der Armenien, C. II. 1887. VIII. էջ 120։
3 K. Hattakow, O sostan armenianskogo yazika, C. II. 1864. տ. 44. Թիք. եւ հրատարակութիւն, 1871։
4 J. Hanusz, Sur la langue des Arméniens polonais, Cracovie 1886.
5 Յրաժմ առ Արմենական Դիալեկտոլոգի, Լեւոն Մսերեանի միջնորդութեամբ իրենց հայերէն բարբառաբանութեան Մատենա, 1897։

գաւառականներուն վրայ, որ առ այժմ կը կազմեն հայ լեզուաբանին մի միակ ներկայացուցիչները: — Գարաբար հայերէնն՝ իբր խորին այս լեզուաբանին, կրնար նկատուի իբր Բաշմա-Նիսա՝ եւ իբր Իսկանդար-Նիսա մէջ: Բարբարութեան գաղաթնակէտ կը ներկայանայ — զանէ պահած է — իբր գրչութեան սիւզները: Սահակ-Մեծարդայ գարբի իբր հայերէնի ուրիշ-բարձր, ունի առաւելութիւններ, որոնք իրաւունք կու տան ամենէն զարգացեալ հայերէն նկատուելու: Աճի խթնաշունչէն ազատ, կանոնաւոր իբր հղումանց ու խոնարհմանց մէջ, ձկուն իբր ձեւաբանութեան ու խնդրառուութեանց մէջ, միջինականա՛յ իբր ամանանցն ու բարդութեանց մէջ, շատ գիտու կը տարբեր յաճող գարեբար հայերէններէն, որոնք իրենց այլեւայլ մասնիկներու եւ օտար լեզուէն աւելուած կամ նմանցուած նախիր ու վերջադիրներով շատ այլալլած են այս բոլիկ հայերէնը:

Այսօր քիչ շատ հին հայերէնով զբաղող օտար հայագիտաց եւ մերայնոց ոչ ավառ օգտակար ըլլալ կը կարծենք, այս «սոկեգար» անուանեալ հայերէնին իրա՛յ որուն «սոկի» անունը շատերը գաւառէ եւ եւամէն գրուած հայերէն՝ «սոկի» անուամբ կը մկտեն, աւելի ուշագործութիւն հրաւիրելով: Ազատ խօսիչը՝ Կորոզեալ հայերէնի վերածնութիւնն էթէ ըսենք թէ բնդհանուր Միթիթարեան Միարանութեան պարտական էր, ոչ թէ չափաանցութիւնն ըսած չենք ըլլար, այլ ճշմարտութիւնը խօսած: Բայց այս նորոգեալ հայերէնի մէջ ալ մերսոյեան գոյնը գանգաւնէլ սոկեգարն շեշտը դնելով վերադարձեալ էր 1840—50 Վիեննական Միթիթարեանց գաղօցին: Է. Յովսէփ Գաթիքեան, Մատթիա Գարաբաշ, եւ այլք իբր պարագայով՝ գլուխ առնած հայերէնաններու, Սթանաններու, Ճամանաններու, Չաղընաններու, Իմիւնաններու եւ այլն, եւ այս վերջիններն անխախտ պահելով գրուած հիմունքն եւ նորանոր քննութիւններով զարգացնելով, հասած է ոսկեղարու դիտութիւնը մինչեւ մեր օրերը, որք անելով նաեւ յարտաքնոց՝ յանձնի Գարաբաշեանի, Գր. Վեհանի, Յ. Գուրգենի եւ այլոց, հաստատուն եղանք կադմուս են, որոնց մէջ իսկոյն կարելի է մերսոյեան հայերէնն ոչ միւսորակներէն ապահովապէս գանադանել: Գիրքին շէր այս հետաքրտութիւնը, «հայերէնի կ'աղբաթընէք (կոր)», ղեկը միայն արտաքուստ չէր ուղղուեր այս խաղաղիւի խմբին վրայ, այլ հրապարակի վրայ ալ իրազեկներու եւ մանաւանդ ոչ-իրազեկներու կողմէն կ'ուղղուէր՝ մասն եւ լուսթիւն հրամայելով. բայց հոգի տուցին եր Բնք Մեծարդ իբր գեղեցիկ, հրապուրիչ լեզուաւ, որուն հմայքն իր մոգէն եւ պիտի մոգէն՝ ինչպէս կ'ընէ ոսկեղարու գրիչը, «գուշ եւ գուշուշ...» Կը գրենք այս առիթըր ջնջելու համար արմատախիլ այն սխալ բմբնուսով, թէ Վիեննական Միթիթարեանց գաղօրը՝ ոչինչ ըրած է գրաբար հայերէնի նկատմամբ, եւ միայն զարգացուցիչն ու յառաջացուցիչն է աշխարհաբար հայերէնի: Վերջինը շատ սողող է, բայց փակողմանի կ'ըլլար, եթէ վերջնոյն կարեւորութիւնը ջնջէր ինչպէս գծաբախաբար եղած է, ոսկեղարու հայե-

րէնի գիտին նկատմամբ թափուած քրտիւքները... Եթէ ուրիշ արդիւնք չունենար ալ, բաւական էր այս քրտաց պատճառաւ կրած հաւատարմութիւնն, այնպիսի հեղինակաւոր անձանց կողմէն, որոնք շատ արդիւնք ունին եւ մինչեւ այս օրս՝ խառնովանիք, — որովհետեւ ճշմարտութիւնը խառնովանիլ պարտաւէն է, — իրենց բեղմնաւոր գրչով շատ քիչ կ'աղբեն, սակայն այս «գարմանք», այնչափ աւելի է, որպէս այսպիսի լեզուական խնդրի մը մէջ, «աղբը գաւառու է», վճարին ետեւը պահուշուած, ժամանակ ունեցած չեն անգրագառնալու, թէ արդեօք «սոկեգար» գիտով պարծններն իրաւունք չունին, երբ կիկրանեան լեզուին մէկ ղերիցը յերեւան կը հանէին խառն հայերէն լեզուին մէջ: Այս կէտը կրնայ զմեզ շատ հետեւներ տանիլ, եւ միմեութեանց ընդարձակ էջեր գրուել, անոր համար ընդհանուր խօսքերով շոշափելը բաւական կը համարիրք, հաստատուն յոյս ունենալով՝ որ օր մը reaction մը պիտի մտնէ այս կէտի մէջ ալ, քանի որ յաճողած ենք խորենայլայ խնդրոյն մէջ ի տես այս հակադէպութեան յոյսերու հաստատուն օտարութենէր ստանալ: —

Ի մերձուստ տեսնենք այս ոսկեղարը:

Մեծարդեան հայերէնն ունի Ներսիս եւ Կոստանի նշաններ, որոնցմով իսկոյն կը գանազանուի յետադարեան կամ ոչ-մերսոյեան հայերէնէն:

1 Այս նիւթին նկատմամբ ի մեռ ի զ. Գերոզեի իսկանեան շատ ընդարձակ երկատրութիւն մը պատրաստուած է զտեղ գրեթէ 20-30 տարիէ ի վեր, որ կը սպասէ իբր հրատարակման օր տեսնելու, եւ շատ երկայն չի տեսէ — յոսանք — այս ցանկով օրը: Մենք յառակ էլ բերենք մեր անձնական ծանօթութիւնները, վստիք իբր զարգաթի օրհուհար երկայն տանի զբաղեցուցած է զմեզ ալ այս գեղեցիկ — հնութիւնը: Բայց բնական է շատ համառօտ դէպքով կրնար այս անգամ իսկուր մեր առաջադրուի:

2 Փոքրիկ բնույթ թէ հայ ընդգիրներու քննական հրատարակութիւններ կը պակտին առ այժմ, որով անհարկ է անապարաց աղաւաթներէն յառակ եկած կամ օտարած սխալագիրներու վրայ վստահիլ. եւ այս պատճառաւ նոյն իսկ ամենէն ընտիր գրուանք մէջ ալ այնպիսի կէտեր մտած են, որ բնաւ չեն ստիչ չունին, — անոնցմով յետին գարեբար փոքր ընդօրինակողներու — քաղաքօրծութիւններն են. առ այժմ օրինակ մը միայն. որիւլ-որդ-Նիսա մեւ իսթիլ իսթիլ իսթիլ: Եւ սակայն զայսպիսի կը գտնենք նոյն իսկ Ելնիկ մասունին մէջ 5-6 անգամ, 3 անգամ 195 էջին վրայ, եւ 2 անգամ 198 էջին վրայ: «Չամառայն արարած ի փառաբարբնէն արարին կուշ», «կուշը փնտա Հողին ի փառաբարբնէն», «ի նոյն փառաբարբնէն նորէն Հողի ի փառաբարբնէն», «ի նորին եւ ի փառաբարբնէն սխալ կուշի»... որ ինչ ի փառաբարբնէն արարին կուշի, եւն: Արդ քանի որ խորթ է այս բնաւ ոսկեղարու հայերէնին, հարկաւ միմեութիւն մը պիտի ունենայ. եւ միմեութիւնը շատ դիւրին է անապարբներու աղաւաղմամբ, կամ ընդօրինակողներու անուշադրութեամբ՝ Է՛մ, եղած է Է՛մ, Է՛րքն փառաբարբնութիւն ընդօրինակուած է փառաբարբնութիւն. փոխենք այս գիրն եւ ահա կ'ունենանք ոսկեղարու գեղեցիկ օրմ. մը՝ «ի փառաբարբնութիւն կուշի Է՛րքն»:

ներհանքն են՝ Առատութիւն աստութիւն, Միութիւն քերականական կանոնաց, եւ Վայելչութիւն. իսկ արհաւիրելն որ մեր ծրագրին շատ կը յարմարին, եւ այլեւայլ պարզ ու բազադրեալ բառեր, որոնցմէ կը զգուշանան ոսկեգարու գրիչները, եւ բայարձակ նշան են այս արտաքիններն՝ դրուութեան գարն որոշելու. տանները թանի մը հասարկ կը զգուշանան ոսկեգարու մասնաւորները՝

Ա. Վէճի՛, լեւի՛, ալի՛, բայ՛, սեռ՛, արտ՛, առաւել՛ են պարզ բառերը.

Բ. Աղբախա՛, աղբախել՛, աղտոցել՛, աղտգնա՛, աղտգովել՛ են, անանցներէ.

Աղիւսաբարի՛ եւ նման՝ ախլ-բառով կազմուած բարդութիւններէ. Աւարկանել՛, արբերել են անանցներէ. Բռցանել՛, քաջասական են, բառերէ. Գեղազանց՛, գեղազայն՛, գեղադաս եւ ամէն ինչ-երէ. Գիշանուն, Գիշասան են. Ենթագրել են. Մակաբերել՛, Ֆակարարգել՛, Ժակսել են. Թարաբերել՛, յարսուել՛, յարանունական են. Դերբաբերել՛, Դերբողել՛, Դերբանել են. Ըղպապել՛, լալմանել են. Ըղպարբել՛, լալունակել՛, լալա-հիւսել են. Պարփակել՛, պարգայել՛, պարսնակել են. Վայարբերել են. Վերբերել՛, վերանել, վերագող են. Տարանջատել՛, պարսակել, Տրամարանել՛, պրամարել են:

Գ. Յետադիր մասնիկներէ ու անանցներէ եւ բարդութիւններէ.

Տրամարան-իլ-ն, բացաբել, ցուցադրու-իլ-ն, Փառաբան-իլ-ն, — արիւ, Տեւաղ-իլ-ն, են, ՝, Պենցաղ-իլ-ն են:

Այսպէս սրբագրելու եւ սոյն այս բառը թանի մ'արիւ ոսկեգարու գրուածոց մէջ ալ որ. Պաշ. ընծայութեան, էջ՝ 88, Ազաթանդեղու էջ 109 (այս. 1835) Ոսկեր. Ի Յովհաննէս էջ 127. (այս. Գ. Պ.) Այս սխալը կ'ընդհանրանայ յետագործան եւ վերջի գործերու (լարականներու) մէջ. Հմմտ. Եղիշէ էջ՝ 368 — «գիտապարութիւն Կարսի», եւ էջ՝ 187 — գիտապարութիւն մատուցանելը, այս վերջինս «գառառու-իլ-ն մատուցանել» «պահած եւ Ոսկ. Մամբ. էջ՝ 65. (Հմմտ. ուղիղ՝ գառառու-իլ-ն բառը Ոսկ. Մամբ. էջ 515, 583, 596, 600, 615. Բարբողի էջ 509. 25, 86, 104. Ոսկ. Պաշտոն 296 են): իսկ բայը գառ-արել, լայն ոսկեգարու գրուածոց մէջ, առաջին անգամ՝ կը հանդիպինք Եղիշէի մէջ. էջ՝ 387, «Գառառուելը» լառ-իլ (!) Երբորդութիւնն որ յայտնի է թէ Կիւսի ընդոյ Հոս ալ գառառուել, քանի որ Հայկական ինքիքը կը որուի. (Հմմտ. Նոյնպէս Անդ. էջ 199). Ժայն անշ մը կայ այս բայը, Եւսգր. էջ 2 (ձեռագիր), բայց այս ձեռագիրն առաջին 2-3 էջերը բուն իրաւագրին մարմնոյ չեն վերաբերիր: Մենք օրինակը ինչպէս ըսինք, բառական եւ մեր ըսածը հաստատուել:

Գ. Գնութեան կարօս եւ Ոսկեր. Մամբ. էջ 387 «Ձիւնոր Ի վեր էր զաւելցն» առաջուածը, որ ապուած է՝ Ի վն էր:

Գ. Գմուածոր Պ-իսթ-իս. Բուշ. 147. բայց յատուկ անուն է:

Գ. Կապիսմաւոր եւ Բուշանդոյ (էջ 84) «ապիսմաւոր» ըստ կամ անանց իւրեանց (օրինակողը ընդմիջարկութիւն):

Գ. Միայն երկու անգ. Հմմտ. Ոսկ. Մամբ. 142 եւ 584: Եւ կը գտնուի միայն 3 անգ, ապա հոգաբար-աները գարուն օրինակողներու բազադրութիւնն է. Հմմտ. Բարս. Վեցօրեայ, էջ՝ 10, եւ Գլխական Եւսգր (ձեռագիր) էջ 109 (երկու անգ):

Գ. . . Այլն վերագրերէ.

Երկիւղ, առատաշունչ, մարդկայն, են. Անճառելի, բացաբել են. Լուսամեհ, Սրբաւել, Երանաւել, են են:

Կրկնողն այս շղթան շատ երկարել: Ինչպէս ծանոթութեանց մէջ մտադիր ըրինք, այս բառերէն ոմանք ամենեւին չեն գտնուիր ընդէր (բայց մեր մտքով ըմբռնած՝ ընտրի) մասնաւորներնու ըրով, իսկ ամանք շատ ցանցաւ եւ կամ բոլորովին ուրիշ նշանակութեամբ:

Բայց նոյն իսկ ոսկեգարու մասնագրաց լեզուին մէջ ամենքն Եղիշի չեն... եւ այլեւայլ հասարակաց նշաններէն առնելով նոյն իսկ Մերտոպեաները կը ստիպուինք ձ կարգի բաժնել, նախապատուութիւնը առնելով միշտ Ա. Կարգի. ուրեմն՝

Ա. Կարգ. Առտուածարունչ (ի բաց առտու. Յայտնութիւն). Ոսկ. Մամբ. (3 հատոր). Ոսկ. Եսայեայ, Սերբերանոս, Եղիշի, Կիւսիք Վեցօրեայ-գրացի, Եւսերիսի Գրնիկոն (Ա. եւ Բ.), Կանոնագիրը (Միայն մէկ մասը), Սոփիքը (Արեւել. Վկայք):

Բ. Կարգ. Բուզանք, Կորիւն, Ազաթանդեղոս, Բարբողի Վեցօրեայ, Մարաբայեցիք:

Գ. Կարգ. Փերմի՛ ասորի (սլ մարողը), Ձգած, Եւսեր. Եկ. Պատմ. (Հին իմբագրութիւն). Գ. Կարգ. Կարունն ընծայութեան, Եւսգր (ձեռագիր), Ոսկ. Յովհ. (միշտ 12 ծառք), Անգր. Զառք (մէկ մասը): —

Ընդհանուր բաժանմամբ այս Հայերէն լեզուի Ա. Դասը (բուն Ոսկեգար) կրնանք սահմանել 405—450 տարի:

Երկրորդ դասը (անստոյգ ժամանակ) Փարսիցեայ, Եղիշի են դար. մինչեւ 650.

Երրորդ դաս՝ խորհրդանշ ժամանակ, կամ յուշանակ 700—1082.

Չարրորդ դաս՝ խոսական կամ ըստ մասին ուսմական 1082—1330.

Հինգերորդ դաս՝ Լատինական 1330—1740.

Նորոգեալ Հայերէնի ժամանակ 1740—1840.

Նորագոյն Հայերէնի ժամանակ 1840 — :

Իսկ արդէ ժամանակը կը յատկացուի աշխարհագրորդ Հայերէնի, որ միացեալ գորութեամբ թէ գրեթէ ու թէ մանաւանդ լրագրութեամբ, կ'աճի ու կը բարդաւաճի, միւլով գրարարներ պատշաճ տեղը, այսինքն գրտականաց սենականներն ու — գառառուները: Ապարեղջ նորոյն եւ, ժամանակ նոր սերնդեան, նոր արեան պէտք եւ նոր լեզու պատուաստուալ Հնոյն բունին վրայ: Այս եւ ամեն լեզուի ճակատագիրը:

(Ըրանաւիկէ)

Հ. Բ. ՄՆՆ.

Ի բաց առաւել 3-4 անգ. Բ-գ-ւ-զէ (Թագուր-հէ) բառը.

